Я відповів, що не було наказу про наступ і що це був салют в пам'ять про прекрасну людину-воїна — капітана Барабошина. І здійснено салют було не холостими снарядами, а бойовими.

Василь Забашта

професор НАОМА, народний художник України

Новели-спогади про війну

Ресторан "Schafeljatern"

З фронтовим другом-москвичем Віктором ми йшли нічним Віднем. Місто не спало — жило. Кафе, ресторани й ресторанчики світилися. З них долинала мелодійна, інтимно-тиха музика. За столиками сиділи молоді пари й пили один в одного очима вино кохання. Я заздрив їм. Мені теж хотілося кохати і бути коханим. Та було не до того. Час мого кохання вкрала війна. А чи прийде воно до мене і чи постукає моя Доля: тук-тук, як у Бетховена?

Проходячи містом далі, замилувалися оформленням вхідних дверей великого багатоповерхового ресторану. Він мав якусь утаємниченість. Над дверима косо висіли червоні ліхтарі. Віктор прочитав: Schafeljatern (Косі ліхтарі). Біля ресторану стояли машини, під'їжджали нові, з них виходили по-вечірньому вбрані чоловіки, заходили військові.

— Зайдем, Вася, и мы. Хотя денег маловато, но... мы же советские солдаты, победители, — запропонував Віктор.

Зайшли... й опинилися в ресторані незвичайної архітектурної конструкції, в ресторані-театрі. Яруси, ложі, напівосвітлений зал, внизу оркестр, сцена, а там... танцюють... танцюють німфи у шатах, через які проглядаються їхні ідеальні фігури. Поступово одна за одною німфи знімають одяг і танцюють оголеними. Я побачив уперше красу пластики тіла, уперше бачив оголених танцюючих дівчат. Невже таке може бути! Так красиво! Без жодного натяку на непристойність.

Опівночі ресторан наповнився веселими голосами військових: англійців, американців, французів, югославів (словенців і хорватів)... Військові пили й пили за перемогу. У кабіні, праворуч від нас, вечеряли й веселилися французи, ліворуч — югослави. Поступово бар'єри зникали, навіть мовні, до нашої кабіни зайшли сусіди. Ми піднімали тости за перемогу, браталися. По-дружньому, по-братськи запрошували відвідати: французи — Францію, Париж, югослави — свою країну, Віктор — Москву. А я мовчав. Що вони побачили б в Україні? Хіба що згарища.

Французи особливо запрошували до Парижа (і я вже хотів туди їхати). Віктор говорив про подорож до Греції: подивитися антику. Югослави галасливо пропонували: "До Греції через Югославію!"

Гвардії старшина
Забашта В.І.

Уранці, з мріями про подорож та адресами, ми полишили ресторан (як потім з'ясувалося, то був найдорожчий ресторан Відня для найбагатших чоловіків, у якому багатії вирішували свої ділові справи, відпочивали, веселилися й... кохалися з красунями).

На згадку про Відень нам захотілося привезти додому сувенір. Зайшли до магазинчика (магазини й магазинчики були переповнені різними товарами, нам пропонували все і багато, але...). Наш погляд привернули чорні циліндри: чоловіки-австрійці старшого віку в них ходили — захотілося і нам їх поносити... Скинувши пілотки, одягли чорні циліндри — стали ще вищими. У солдатських чоботях, вицвілих сорочках, пропахлих потом і порохом війни, при нагородах і в циліндрах, ми крокували вулицями Відня. Австрійці зупинялися, дивилися здивовано. Ми в душі сміялися, але йшли маршевим кроком із серйозним виразом на обличчі...

Довго не витримали... розсміялися.

У Секешьвефельварі, де стояла наша частина, на нас чекала приємна звістка. У штабі нам повідомили: гвардії старшину Василя Забашту демобілізують як студента другого курсу Харківського художнього інституту, а гвардії рядового Віктора Цигаля демобілізують як дипломника Московського художнього інституту.

1955 року до моєї майстерні таки постукала моя особиста доля: тук-тук. Вона допомогла мені дописати образ Лялі Убийвовк — героїні картини "У роки окупації", мого аспірантського диплому. Невеличка на зріст дівчина стала незабаром моєю дружиною.

Дорогою до Греції

Ура! Ми вільні! Ми вже не солдати! Ще трішечки — і художники! Вікторові зовсім небагато лишилося — він дипломник. А мені?..

— Їдемо додому! До-до-му! Прощай, Європо! Здрастуй, отчий дім! — вигукуємо.

— А як же мрія побачити шедеври Європи?! Не випадає — музеї зачинені... Тоді — до Греції! До Гре-ці-ї... через Югославію.

Тепер у пригоді стали наші друзі-югослави... Югославія!.. А там — рукою подати і — Греція! Еллада! Антика!

Ми в захопленні від своїх ідей. Користуючись повоєнною безалаберністю у пересуванні військових, з друзями-югославами легко добираємося до кордону Македонії. Через кордон важче. Та югослави зачиняють

нас у товарний вагон, а самі стають супроводжувачами, і ми переїжджаємо кордон.

Македонія... Скоп'є — невелике місто, у якому поєдналася архітектура мінаретів (результат багатовікового панування Турції) і християнських храмів. Над містом підносяться гори, вкриті снігом, унизу — царство сонця, квітів і жіночої краси. Жінки переважно вбрані у східний одяг, самі, як квіти.

А базар! Гамір переплітається з музикою, танцями. На вулицях міста працюють майстри-ремісники з металу: чеканять срібло, золото, виготовляють прикраси і тут же продають.

Віктор захоплюється чеканкою, вибирає прикраси для дружини. Я теж хотів купити, та немає для кого. Купую собі сувенір — феску (національний чоловічий головний убір). Тут же, на базарі, обмінюємо червінці (із зображенням Леніна) на динари, та грошей вистачає ненадовго. Заходимо на вокзал, у туалеті знімаємо спідню солдатську білизну, продаємо, одержуємо кілька динарів. Тепер ми побагатшали. П'ємо вино — грошей з нас не беруть: дивуємося. Заходимо до харчевні перекусити — нам поступа-

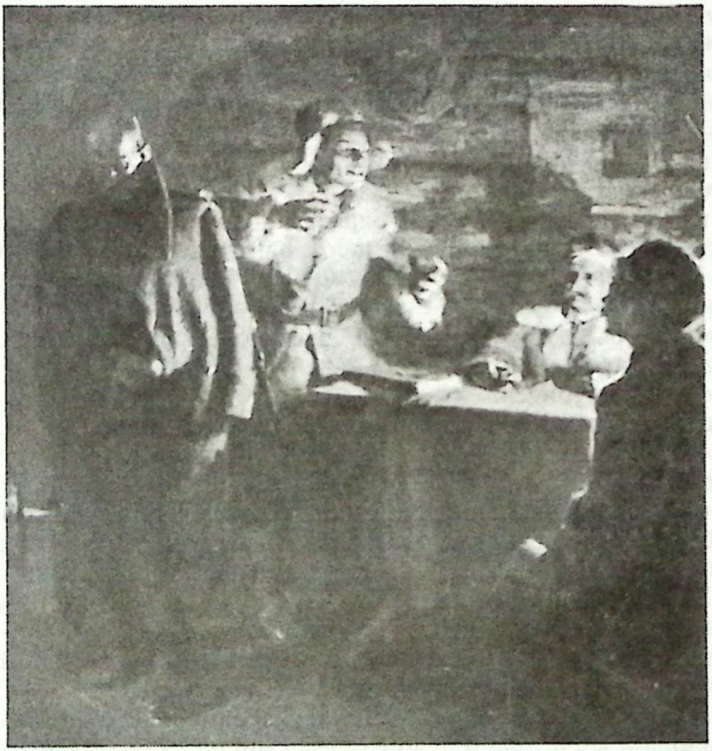

В. Забашта. "Язика" привели. *1949*

ються місцями за столиком. Сідаємо. Приносять на всю тарілку солодку цибулеву котлету, і грошей знову не беруть. Спочатку дивувалися, потім нарешті втямили: нас пригощають, адже ми — радянські солдати.

Знайомилися зі Скоп'є. Наміри — їхати далі... до Греції. Червінці чомусь ніхто не хоче купувати. Заходимо в банк обміняти. Не обмінюють. Радять повертатися назад, бо їхати далі небезпечно. Погоджуємося, але тільки на словах. Вирішуємо повечеряти у ресторані на останні гроші, а там щось придумаємо. Вранці — в путь...

Зала ресторану велика, вікнами — на гору. Зручно вмощуємося у кріслах, п'ємо вино, відпочиваємо, милуємося гірськими краєвидами, обговорюємо подальші дії. Неподалік від нашого столика веселиться компанія. Почувши російську мову, притихають, а потім:

— О?! Русские! Мы тоже русские, — зізнаються вони — Приглашаем к нашему столу!

Починається знайомство. Це російські білоемігранти. Їм цікаво дізнатися, що там, у Європі. Про війну вони знають, на наше велике здивування, лише з газет і радіо... Уся ніч минає в тостах, розмовах... Під ранок ледве тримаємося на ногах. Сходить сонце — треба лишати ресторан. Уся білогвардійська братія й ми вивалюємося з ресторану, горланячи російські пісні. Нас проводжають до готелю.

Прохолода ранку трохи протверезила. На порозі готелю двоє молодиків військової виправки показують нам свої документи (це представники радянського аташе) й пропонують іти за ними.

— Наши вещи в комнате, — мимримо.

— Не беспокойтесь, они уже здесь.

Нас везуть у радянське аташе одразу до генерала.

— Кто такие? — сталевим голосом запитує той. — Что здесь делаете?

— Художники.

— Тут уже были "художники" в советской форме, организовывали колхозы и отбирали скот у населения!

Віктор не розгубився:

— Хотим посмотреть родину Александра Македонского.

— А где он родился?

— Где-то в Македонии.

Грізний генерал нараз перемінився, посміхнувся. Зав'язалась прихильна бесіда. Згодом ми вже чесно зізналися про нашу мрію зустрітися з грецькою антикою. Генерал назвав це авантюрною витівкою.

— В Берлине — победа, а в Греции — немцы. Перейти границу — значит приговорить себя на смерть.

Він підписав наказ: "В течение 2-х часов покинуть город". Нас відвезли на вокзал і посадили у потяг до Софії.

У болгарській столиці помилуватися скарбами мистецтва нам теж не пощастило, але ми потрапили до Академії мистецтв і зустрілися з грецькою антикою в зліпках. У класах Академії панувала творча атмосфера,

студенти писали з натури. Нетерпляче бажання сісти за мольберти прискорило наш виїзд до Бухареста.

Нічний Бухарест

Ми — в Бухаресті!.. Мета одна: подивитися скарби Національного музею. І знову невдача — музей не працює. Працівник музею пропонує подивитися твори російського художника, котрий мешкає недалеко. Погоджуємося. Чекаємо у вестибюлі. Віктор знайомиться з немолодою, вишукано вбраною жінкою (як пізніше дізналися — баронесою-емігранткою). Я розглядаю оформлення вестибюля. Чую стукіт жіночих каблучків, що лунає з анфілад музейних кімнат. Біжить струнка, круглолиця, з короткою стрижкою дівчина, привітно посміхається — і я опиняюся в обіймах прекрасної "міс Європи". Це Лідочка Льовандаль, дочка художника-білоемігранта. Вона сповіщає, що батько на етюдах у Швейцарії, але вона з радістю познайомить нас з його творами. Я запрошення приймаю, Віктор — ні, бо його вже запросила баронеса.

Знайомлюся з роботами Льовандаля, що висять у вітальні квартири його родини в дорогих рамах (самі роботи на мене враження не справили). Одержую запрошення на наступний вечір у гості.

Удень знайомимося з Бухарестом. Це місто називають маленьким Парижем! Розкішний, яскравий, колоритний: від зовнішнього вигляду архітектурних споруд, витончено-модно вбраних молодих людей — до мальовничого одягу циган. Життя мирне, але динамічне, ніби й війни не було.

Увечері прямую до Льовандалів, Віктор — до баронеси. Шукаю будинок Ліди – не знаходжу. Обходжу декілька разів площу: наче тут, але будинку пізнати не можу. Спитати немає в кого — вже темно, перехожих не видно, магазини зачинені. Запримітив світло, що пробивається з напіввідчинених дверей магазинчика. Відчиняю двері й бачу: немолодий чоловік лічить гроші біля каси. Угледівши мене, застиг із грошима в руках, на обличчі переляк (подумав, певно, солдат-грабіжник). Я посміхаюся, заспокоюю жестом і голосно запитую:

— Телефон, телефон, маестро Левандаль?!

Обличчя крамаря розпливається в посмішці. Він біжить до телефону, дзвонить. Чую голос Ліди. Вона запрошує обох на вечір. Господар кондитерського магазину (й багатьох ресторанів) набирає цукерок, вина й ми вирушаємо в гості.

На порозі квартири Льовандалів нас зустрічає Лідочка, а у вітальні музика, співи, танці, дискусії. Ми заходимо — всі замовкають. Зі мною вітаються російською: "Здравствуйте, добро пожаловать" (розмовляти тільки російською – така умова Ліди; хто не знає, того на вечір Ліда не запросила). Та їхнє знання мови обмежувалося лише цими привітаннями, а потім полилась румунська, німецька. Румунської я зовсім не знав, а німецькою володів на рівні совєтського солдата, тому за перекладача стала мати Ліди, пані Льовандаль — письменниця-драматург, котра пи-

сала водевілі, іноді статті в газети. Загалом на вечірці я більше мовчав, аніж говорив, боячись вскочити в якусь халепу. Та в халепу все-таки потрапив.

Гостина розтяглась за північ. Пора прощатися, адже вранці від'їжджаємо з Віктором на батьківщину. Бачу: студенти, котрі добряче натостилися, в чомусь завзято переконують господаря магазина, показуючи на мене, чогось вимагають. Він, погоджуючись, киває головою. Не зчувся, як вони мене разом з паном-"кондитором" підхопили на руки й винесли з вітальні. Я ледве встиг попрощатися з господарями. Галасливий гурт вивалився на вулицю. Біля будинку нас уже чекала карета-таксі. До неї запихнулися всі, ледве двері зачинились. Господар магазину з візником — на горі.

Тієї ночі я об'їздив зі своїми провожатими чи не пів-Бухареста. Візник зупинявся біля якихось будинків, і студенти по двоє-троє зникали у темряві під'їздів, запрошуючи й мене з собою, але я щоразу відмовлявся, гадаючи, що вони кличуть в гості до себе. Врешті, у кареті лишилися двоє: господар магазину та я. На обличчі мого попутника — розпач. Я не розумію чому. Ламаною російською мовою він пояснює, що виконав "моє бажання": розвіз студентів по борделях, оплату здійснює він, а ось мене, вочевидь, не влаштовує клас попередніх борделів, і він везе мене в найдорожчий бордель Бухареста.

Я зашарівся, запевняю його, що нічого не просив, що це витівка студентів.

Тим часом карета зупинилася перед будинком, візник відчинив дверцята карети — відступати мені було нікуди...

Нас зустріла немолода жінка. Обмінялася з моїм провідником репліками, й мене завели у довгий напівосвітлений коридор, у кінці якого проглядалася яскраво освітлена вітальня, де красиві дівчата сиділи на стільцях, канапах, лежали на килимі або походжали (як у Дега, промайнуло в голові; яка прекрасна натура!). Ну що ж, захотілося побачити бордель... Я ж тільки чув про те...

— Яку? — питав пан.

Я вказав на чорняву дівчину з довгою шиєю... Вона повела мене на другий поверх... Невеличка кімната. Присмеркове світло нічничка, що стояв на туалетному столику, створювало в кімнаті інтим. Дівчина допомогла мені зняти шинель, посадовила в крісло й пурхнула на мої коліна, напівоголивши груди. Я відчув, що моя спина вкрилася рясним потом — вперше на моїх колінах сиділа красива дівчина. Я сидів, як бовдур, боячись поворухнутися. Милувався її красивою шиєю, губами. Тоненькі ніжні пальчики побігли по моїй гімнастерці, розстібуючи гудзики... Від цього мені стало моторошно... А вона чекала дії... Я ж шукав папір і олівець у гімнастерці, думаючи її замалювати. Вона зіскочила й лягла на ліжко, розкривши халатик повністю — переді мною лежала Венера. Нарешті я спромігся витягти папір і намірився був її рисувати. Та вона різко підвелася, блиснула на мене незадоволеними очима...

Закалатав ручний дзвоник — сеанс закінчено. Стук у двері. Я відчув полегкість: дзвоник врятував мене від душевних тортур. Ображена, вона відвернулася від мене. Це була її професійна невдача.

З борделю вилетів, як куля. Карета-таксі відвезла мене до готелю. Там чекав Віктор. Вранці ми від'їжджали з Бухареста. Нас проводжала Лідочка Льовандаль, обіцяла писати...

На батьківщині

З Лідочкою листувався більше року, але досить нерегулярно. У неї кипіло щасливе студентське життя, творча й громадська робота. У мене — не менш творче життя й водночас студентські злидні. Незабаром вона одружилася й зв'язок з Бухарестом урвався.

А що ж Париж?

Мрія побувати у цьому місті так і залишилась мрією. Хоча... Якби... Це сталося у 1949-му... У фанерні двері-перегородки моєї "кімнати-майстерні" (жив я тоді у відгородженій частині інститутського коридору) постукали й зайшло двоє молодиків, назвалися:

— Александр.

— Владимир.

Почали розмову.

— Мы знаем, что вы во время войны были разведчиком. Написали хорошую картину "Языка привели", но условия вашей жизни и учебы нелегкие. Предлагаем вам работу.

Поспитав, де й яку.

— В Париже художником.

Від несподіваної пропозиції я остовпів. Трохи оговтавшись, відповів, що не завершив ще навчання в інституті.

— Мы знаем, но это ничего не значит. Вы будете учиться, будете иметь хорошую мастерскую, материально обеспечены... и будете работать.

Я поцікавився, що ж то за робота.

— Выполнять задание центра...

Збагнувши, про що йдеться, категорично відмовився. Ні! Я ніколи не хотів бути солдатом, хотів бути тільки художником, митцем.

Після моєї відмови у голосах молодиків зазвучав метал:

— Раз вы отказываетесь, то запомните: этого разговора никогда не было...

А прощаючись, сказали:

— Не забудьте, что вы переписывались с Лидой Левандаль!

Про листування з Лідою я ніколи нікому не розповідав.

Не всім моїм однокурсникам вдалося подолати не тільки 1946-й, а й наступні голодні роки. Багато з них полишили навчання: йшли на заробітки, щоб не померти з голоду. Василь Криворучко — мій однокурсник ще по Харківському училищу — в листі від 12 лютого 1947 року писав: "Кто виноват в том, что я уже не студент, что я потерял надежду быть им... получить образование?... Бросив институт, я чуть было не подох от вол-

В. Забашта. Салют Перемоги. *1974*

нений и переживаний. 7 лет я думал о нем и вот жизнь... кинула меня на заработки... Я болен. Могу вложить себя в гроб тем пайком, который сейчас есть у студентов... Фронт, армия, война наградили меня страшной болезнью — туберкулезом... Страшно! Страшно! Вася! Может быть Господь даст тебе счастье выйти человеком..."

Я жив таким же важким студентським життям, як Василь Криворучко, як більшість студентів (багато хто захворів тоді на туберкульоз, дехто помер). Не кращим було життя й у наступні роки мого навчання.

У 1948-му помер мій батько, трудар-хлібороб. Помер не від старості й хвороб, а від постійного недоїдання. Діти не мали чим допомогти йому — ледве самі животіли. За п'ятнадцять років, починаючи з 33-го, померло від голоду, були убієнними, стали інвалідами більша частина великої нашої забаштівської родини. Ті ж, хто лишився в живих, не одержали освіти. Лише мені, як казали, Доля допомогла "вибитися в люди".

Упродовж п'ятдесятирічної мистецької праці тема війни ніколи не була провідною у моїй творчості. Написав лише чотири "військових" картини: "Язика привели" (1948), "У роки окупації" (1955), "Салют перемоги" (1974), "Мати (З походу не вертаються сини)" (1987).

Вже проминуло шістдесят літ після закінчення Другої світової війни. Фронтовиків-ветеранів лишилося небагато. Нині, як і за радянських часів, про них згадують переважно у святкові, ювілейні дні. А в будні?!

Обставини життя змусили мене уважно переглянути свій військовий білет і виявилось, що в деяких графах чомусь зникли суттєві відомості: про поранення, участь у бойових діях 1939–1940 років, про деякі нагороди. Помилка? Випадок? З'ясувалося — ні! У тисяч, а може й мільйонів радянських солдатів і офіцерів з військових білетів було вилучено відомості про бойові поранення... Війна — це страшно, але аморальність — страшніша, небезпечніша від війни.